

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО ЕТИКЕТУ УГОРЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 25.

УДК 811.161'23(477.87)

Гульпа Діана. Особливості мовного етикету угорців Закарпаття; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті досліджуємо особливості мовного етикету угорців Закарпаття. Вони є двомовними і двокультурними. Залежно від оточення, для них характерний збалансований чи незбалансований білінгвізм. Вибір етикетних одиниць визначальною мірою залежить від екстралінгвальних і соціальних факторів: віку, місця проживання, статі, постійного чи okazionalного роду занять або посади, освіти, соціальної дистанції між комунікантами тощо.

Ключові слова: мовний етикет, двомовність, двокультурність, білінгвізм, екстралінгвальний фактор, комунікант.

Мова, культура та історія невід'ємні одне від одного. Життя суспільства знаходить своє відображення у мові, отже, народ при цьому найповніше й найточніше виражає себе в формі національної мови. Остання існує для суспільства і всі характеристики проявляються саме в ньому. Носії мови передають і змінюють об'єктивну дійсність, установлюючи з нею різного роду відношення. Об'єктивна дійсність відображається у колективній свідомості носіїв мови, і це пояснюється передусім екстралінгвальними факторами існування різних етносів, які мають свій стереотип поведінки, світосприймання і світоосмислення. Ці стереотипи реалізуються через конкретну мову, яка є інструментом етнічного розчленування навколишнього світу.

Угорська мова посідає чільне місце серед мов, якими спілкуються на Закарпатті, що через історичні та географічні обставини є багатонаціональним за своїм складом. Тут, поряд з угорським населенням, проживають українці, румуни, словаки, німці, росіяни тощо. Як багатоаспектне соціальне явище угорська мова на Закарпатті потребує дослідження не лише своєї внутрішньої структури, але й вираженої в ній матеріальної та духовної культури, явищ природи й людського мислення. У взаємозв'язках з культурою вона виступає як соціальне явище, що відображає тією чи іншою мірою решту соціальних явищ, охоплених культурою в цілому. Саме до таких вагомих і недостатньо досліджених сфер взаємодії угорської мови і суспільства належить етикет, який унаслідок мовних контактів на території Закарпаття набув специфічних рис вербального та невербального вираження засобами як української, так і угорської мов. Тому проблематику статті вважаємо **актуальною** в декількох аспектах: 1) мовний етикет з точки зору соціалізації людини, ще не досліджувався; 2) дослідження цього питання є важливим з огляду на демократизацію і перебудову суспільства, коли людина в різноманітних мовних, комунікативних ситуаціях повинна свідомо, правильно й коректно висловлюватися, використовувати формули культурного спілкування; 3) з точки зору специфіки світобачення різних мов, що відображається і в формах мовного етикету. Останнім пояснюється той факт, що у наші дні лінгвісти всебічно вивчають окремі особливості світобачення

народів, що знаходять своє яскраве відображення у мовному етикеті. У науковій літературі про це свідчать праці видатних вітчизняних та зарубіжних вчених: Богдан С. К., Лизанець П.М., Большакова Н. И., Чак Є., Горват К.І., Tove Skutnabb-Kangas, Sinor Dénes., Nyomárkay István., Kertész Manó, Tolcsvai Nagy Gábor. та інші.

Мета статті полягає в комплексному аналізі форм і засобів вираження мовного етикету угорського населення Закарпаття та виокремленні моделей мовленнєвої поведінки на трьох етапах соціалізації індивіда.

Реалізація мети дослідження передбачає вирішення таких **завдань**:

- виявити форми та різновиди мовного етикету в одно-, дво- та багатомовному середовищі на Закарпатті;
- розкрити вплив екстралінгвальних чинників на формування та вживання етикетних форм звертання і привітання;
- виділити етикетні форми звертання та привітання на трьох етапах соціалізації індивіда.

Скарбниця мовного етикету кожної нації є результатом довготривалого історичного процесу, яка допомагає "встановленню сприятливого контакту між людьми, регулювання їх взаємин на основі принципу ввічливості" [3, с. 175], в ній віддзеркалюється взаємодія мов та культур. Цим фактором пояснюється те, що у системі звертань та привітань угорського населення на Закарпатті наявні загальні, національні та своєрідні українські слова й сталі вирази на всі ситуації суспільного життя. Вибір конкретної форми прояву мовного етикету залежить від багатьох факторів, у першу чергу, від мовної ситуації, соціального статусу індивіда, його/її віку, освіти, статі, місця проживання комунікантів. Угорське населення Закарпаття використовує, як правило, свої національні, а зрідка – і українські форми звертань і привітань. Так, в угорськомовному середовищі Виноградівського, Берегівського, Мукачівського та Ужгородського районів комунікантами вживаються традиційні та нові угорські форми мовного етикету в звертаннях та привітаннях. У багатомовному середовищі, особливо в офіційній сфері, в Рахівському, Тячівсько-

му, Виноградівському, Берегівському, Мукачівському, Ужгородському районах, крім угорських форм звертань і привітань паралельно вживаються специфічні українські форми звертання і привітання. Серед них є темпоральні привітання (напр. *jó reggelt, jó napot, jó estét, jó éjszakát kívánok, viszontlátásra, viszonthallásra*), власне угорські (*Isten áldjon, Isten veled lelkem, Órizzen a jó Isten, A jó Isten legyen melletted*) та українські етикетні форми звертання і привітання (*ваше здоров'я, Бог у поміч, дай Боже час добрий*), що використовуються в закарпатсько-му варіанті угорської мови, а саме:

- Загальноповживані темпорально зумовлені форми привітання – *Jó reggelt, Jó napot, Jó estét, Jó éjszakát (kívánok)* (добрий ранок, добрий день, добрий вечір, надобраніч), вибір яких залежить від доби дня. Вони вживаються на всіх етапах людського життя і в усіх сферах діяльності. З усіх форм привітань вони є найуживанішими. На Закарпатті між угорцями, особливо у селах, поширеною є стягнута форма привітань *Jó reggelt / napot / estét / éjszakát*, тобто без лексеми *бажаю*. Її вживання вважається неввічливим [15, с. 174]; *szербusz* (привіт) – діалектний варіант форми привітання *szervusz*. Уживається у відносинах на "ти" на всіх рівнях суспільного життя. На Закарпатті між угорцями в сільській місцевості є загальнопоширеною та загальноповживаною формою привітання *szerusz, szervusz* (привіт) – уживається у відносинах на "ти" на всіх рівнях суспільного життя. На Закарпатті вона є загальнопоширеною та загальноповживаною формою привітання у міській місцевості. *Szia, sziasztok* (привіт) – стягнута форма привітання *szervusz*. Це – загальноповживана фамільярна форма привітання у відносинах на "ти" [15, 96–67]. На Закарпатті між угорцями у відносинах на "ти" вона вживається особами всіх вікових категорій.

- Власне угорські форми звертання і привітання – *csókolom* (цілую) – стягнута форма привітання *csókolom a kezdet/kezét* є загальнопоширеною як у містах, так і в селах [15, 98–99]. Це привітання вважається фамільярним і вживається здебільшого дітьми та особами молодшого покоління стосовно осіб старшого покоління. Так вітаються діти з вихователями та вчителями у дитячих садках у початковій школі [15, 106–107]. На Закарпатті між угорцями, особливо в селах, ця форма привітання дітей з особами старшого покоління, навіть з батьками, у відносинах на "ви" є обов'язковою і вважається шанобливою та гречною. *Csókolom a kezdet/kezét* (цілую ручки) – застаріла форма привітання, запозичена з німецької мови, вживається чоловіками, представниками міської інтелігенції, у вітанні з жінками [7, с. 243]. Вживається самостійно або з формою звертання. На Закарпатті між угорцями, переважно в містах, вживається спорадично; *Pálinkás jó reggelt* (З палинкою, горілкою доброго ранку) – застаріла форма привітання між чоловіками, особливо на селах, з гумористичним відтінком. Уживається як у відносинах на "ви", так і на "ти". На Закарпатті між угорцями вживається спорадично, теж у вітанні між собою старших за віком чоло-

віків, особливо поширеною є у селах.

- Власне українські форми звертання і привітання – *доброго здоров'я!* – традиційне взаємне дружнє вітання [4, с. 12]. Такою формою здебільшого вітаються чоловіки. Ця форма привітання на Закарпатті є поширеною у вітанні людей старших за віком і вживається також як форма прощання *будь здоров(ий)!* у відносинах на "ти", та *будьте здорові!* – на "ви".

Досліджуючи мовний етикет угорців Закарпаття стосовно форм звертання та привітання, приходимо до висновку, що в цій системі реально відображаються культурні традиції угорського народу в тісному зв'язку з культурою закарпатських українців. Ця система не є закритою, їй властива гнучкість, динаміка й постійність, які діють у тісному причинно-наслідковому зв'язку із суспільними особливостями.

За нашими спостереженнями у сфері мовного етикету зміни з'являються скоріше у мовленні молодшого покоління, а люди старшого покоління є консервативнішими і в цьому плані. Причинами змін, наприклад, є мода на іншомовні звертання та привітання серед молоді як в одномовному, так і в багатомовному середовищі, вплив засобів масової інформації на свідомість та культуру мовців, Інтернет тощо.

Можемо констатувати, що угорське населення на Закарпатті в різних сферах суспільного життя по-різному користується звертаннями та привітаннями для прояву етикету. Їх добір з багатой скарбниці національної мови залежить від наступних факторів:

- суспільної дистанції між комунікантами (від близьких членів родини до керівників вищих рангів (шаблів);
- соціального статусу комунікантів;
- посади комунікантів;
- культурного рівня та освіти комунікантів;
- суспільної приналежності комуніканта за віком, статтю, конфесією тощо.

Від поєднання цих факторів залежить використання закарпатськими угорцями вербальних та невербальних засобів мовного етикету в різних комунікативних ситуаціях, їх адаптування до україномовного середовища.

Для компактного дослідження мовного етикету на всіх рівнях його прояву серед угорського населення Закарпаття нами виділено фамільярну та офіційну (публічну) сферу комунікативної ситуації. До фамільярної сфери комунікації ми віднесли: сімейне коло, коло родичів та друзів, сусідів, знайомих. До офіційної сфери комунікації відносимо навчальні заклади всіх рівнів, в тому числі й дошкільні заклади, а також трудові колективи та релігійну сферу життя.

1. Серед фамільярних звертань на Закарпатті угорське населення використовує загальні, власне національні і українські лексеми, сталі вирази та запозичення.

а) загальні звертання: *апуи, ари (мамо, тато)* – ця форма звертання широко розповсюджена у всіх

європейських мовах;

б) угорські діалектні звертання: *édes ~ ídes, anyám, apám*;

в) українські звертання, які поширені в багатомовному середовищі в змішаних сім'ях: *мамо, мамко* і різні їх морфологічні деминутивні форми *мамочко, мамцю, мамуню*. Звертання до матері є найрізноманітнішим у лексичному та морфологічному відношенні;

г) спорадичні, запозичені форми звертання в угорській мові: *muter, fater*.

Серед комунікантів старшого віку поширені традиційні форми звертання (*ануи, апу*), а серед представників молодшого віку використовуються запозичення (*muter, fater*), що виражають відповідне стилістичне забарвлення (діалектне чи жаргонне).

Найпоширенішим у стосунках із батьками є використання деминутивних форм звертання.

Етикетні форми звертання, які вживаються у ширшому колі родинних відносин, є сталими: *nagynéni, nagybácsi, keresztanya, keresztapa, kereszt, meny, vő, anyós, após* (вуйна, уйна, стрийна, тітка, тютка, вуйко, стрийко; батечко, маточка, хресна, хресний, хресна мати, хресний батько; невістка, невіста, зять). Ця сталість пояснюється історичним процесом виникнення назв родинних зв'язків.

2. В офіційній сфері використовуються національні форми звертання, які відповідають вимогам сучасного мовленнєвого етикету. Після 1945-го року в офіційному вжитку загальнопоширеною формою звертання було *elvtárs* (товариш) [14, с. 552]. Так зверталися в офіційній сфері одне до одного дорослі в трудових колективах, на рівні послуг на третьому етапі соціалізації індивіда. Цей приклад є свідченням того, що кожна політична система створює свої норми щодо мовної поведінки. Зараз цю форму звертання – *elvtárs* (товариш, товаришко) – змінили лексеми *úr, úrhölgy, asszonyom* (пан, пані).

В офіційному комунікативному акті в багатомовному середовищі на Закарпатті традиційними є форми звертання: ім'я + по батькові, пан + постійний або оказіональний рід занять чи посада: *Микола Миколайович, пане ректоре! Пане професоре* й под.

В одномовному угорському середовищі на Закарпатті традиційними і офіційними є форми звертання: постійний або оказіональний рід занять чи посада + *úr*: *Rektor úr, Tanár úr, Tanárnő* (пан ректор, пан учитель, пані вчителька). Особливістю закарпатського варіанту угорської мови є те, що у вищих навчальних закладах та в офіційних установах до викладачів і посадових осіб звертаються на ім'я + *néni* (тітко), *bácsi* (дядьку), у вищих навчальних закладах поширюються форми звертання *tanár úr, tanárnő, professzor úr*.

Вітання є ознакою культури і вихованості людини. Особливістю закарпатського менталітету людини є пошана і толерантність до рідної мови співбесідника. Проявом цього є те, що представники угорського населення Закарпаття вітаються угорською та українською мовою, і навпаки, напр.: *Йов напот ківанок, Dobrij deny!* У більшості випадків

представники цих націй використовують загальні та національні форми привітання. У повсякденному житті угорського населення Закарпаття загальноживаними етикетними виразами для вітання є темпорально зумовлені форми: *Jó reggelt / napot / estét kívánok* (Добрий ранок / день / вечір); еквівалентне привітання: *tiszteletem* (моє шанування, моє шануваннячко) у відносінах на "ви", чи вживання форм привітання разом із формами звертання, напр.: *Tiszteletem, Szerkesztő úr* (Моє шанування, пане редакторе).

У багатомовному середовищі на Закарпатті, особливо в селах, широко вживаються специфічні етикетні форми привітання у відносінах на "ви", напр.: *jó egészséget, segítse az Isten, üdvözlétem / Бог у поміч, вітаю вас*. У відносінах на "ти" широко вживаними є різні форми привітання латинського походження *szervusz ~ szerusz ~ sevasz ~ szerbusz*. У різноманітних комунікативних ситуаціях на знак пошани широко використовуються в містах та селах вітання німецького походження *kezét csókolom ~ csókolom a kezét ~ csókolom* (цілую ручку). У мові молоді під впливом радіо, телебачення, преси поширюються іншомовні і жаргонні форми привітання, напр.: *hello, háj, csá-csumi-csá, cső*.

Порівняльно-зіставне дослідження форм мовного етикету угорського населення Закарпаття в одно-, дво- та багатомовному середовищі дозволило виділити єдину існуючу систему загальноприйнятих етикетних норм, незважаючи на те, що вона набуває специфічних рис у різному мовному середовищі. Етикетна система соціально-типових відношень передбачає системою національних мов і в такій спосіб бере участь у формуванні мовних картин світу.

У досліджуваних формах мовного етикету виражається своєрідний спосіб мислення нації і національна ментальність. Вибір етикетних одиниць визначальною мірою залежить від екстралінгвальних і соціальних факторів: віку, місця проживання, статі, постійного чи оказіонального роду занять або посади, освіти, соціальної дистанції між комунікантами тощо. У формулах звертань та привітань переплітаються загальнолюдські і національні особливості. Кожен мовець обирає зі скарбниці мови найдоцільніше етикетне слово чи вираз в конкретній мовленнєвій ситуації. Уміння вибирати залежить від виховання в сім'ї і школі, а, виходячи з цього, слід приділяти особливо велику увагу вихованню індивіда на першому і другому етапах соціалізації.

Аналізуючи скарбницю мовного етикету угорців Закарпаття, можна констатувати, що вони є двомовними і двокультурними. Залежно від оточення, для них характерний збалансований чи незбалансований білінгвізм. Двомовність у поліетнічному соціумі – позитивне явище, оскільки в ньому виражається взаємоповага до культури двох націй на рівні мовного етикету, це підтверджує й думка відомого мовознавця Т. Скунтаб-Кангаса, який вважає, що „знання лише однієї мови є проявом монокультурності та вузького світогляду. Одномовна людина ніколи не побачить і не зрозуміє світ чужими очима” [16, с. 28].

Література

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Большакова Н. И. Типология этикетных стратегий в современном русском и французском языках / Н. Большакова, А. Гтили // V-а Міжнародна конференція. Мова і культура, том III. – Київ: Kollegium, 1997. – С. 11–16.
3. Литовченко В. М. Мовленнєвий етикет як компонент комунікації / В. М. Литовченко // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Випуск 9. – Ізмаїл (Ізмаїльський державний педагогічний інститут), 2000. – С. 175–178.
4. Чак Є. Мовний етикет: „Здоровенькі були!” / Є. Чак // Дивослово. – 1998. – №4. – С. 12–16.
5. Bartha Csilla. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései / Csilla Bartha // Nyr. 120. évf. 3. szám 1996. – 263–282. o.
6. Bartha Csilla. A kétnyelvűség fogalma: tudománytörténeti vázlat / Csilla Bartha // Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Borbély Anna szerk.: – Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézetének Előnyelvi Osztálya, 2000. – 33–34. o.
7. Kertész Manó. Szállók az Úrnak. Az udvarias magyar beszéd története / Manó Kertész. – Budapest, 1931, 1996². – 256 o.
8. Kiss Jenő. Két tanulmány a kétnyelvűségről / Jenő Kiss // MNy. LXXXIX. évf. 3. szám 1993. – 359–362. o.
9. Kiss Jenő. Társadalom és nyelvhasználat / Jenő Kiss. – Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. – 318 o.
10. Lizanec P. N. Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján) / P. N. Lizanec – Uzshorod, 1970. – 249 o.
11. Németh Zoltán. Az egynyelvűség – kétnyelvűség kérdése a Nyíregyházi tírpaákság esetében / Zoltán Németh // Irodalom- és nyelvtudomány, 8. szám 1980. – 121–141. o.
12. Nyomárkay István. A nyelvhasználat udvariassági stratégiái / István Nyomárkay // Nyr. 122. évf. 3. szám, 1998. – 277–284. o.
13. Nyomárkay István. A nyelvhasználat udvariassági stratégiái II / István Nyomárkay // Nyr. 123. évf. 2. szám 1999. – 145–149. o.
14. Sinor Dénes. A magyar nyelv udvariassági formái a két világháború közötti időben / Dénes Sinor // NytudÉrt. 83. sz. – Budapest: Akadémia Kiadó, 1974. – 545–552. o.
15. Tolcsvai Nagy Gábor. A köszönés és formái / Gábor Tolcsvai Nagy // László Deme, László Grétsy, Imre Wacha szerk. Nyelvi illemtan. – Budapest: Szemimpex Kiadó, 2000. – 510 c.
16. Tove Skutnabb-Kangas. Nyelv, oktatás és a kisebbségek / Tove Skutnabb-Kangas. – Budapest: Teleki László Alapítvány, 1997. – 93 o.

Диана Гульпа

ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА ВЕНГРОВ ЗАКАРПАТЬЯ

Аннотация. Особенности речевого этикета венгров Закарпатья. В статье изучаем особенности речевого этикета венгров Закарпатья. Венгры Закарпатья в большинстве случаев разговаривают на двух или больше языках, поэтому они считаются двуязычными и двукультурными. Для них характерен збалансированный и незбалансированный билингвизм. Выбор этикетных единиц зависит от экстралингвальных и социальных факторов.

Ключевые слова: речевой этикет, збалансированный, незбалансированный билингвизм, экстралингвальный, социальный фактор.

Diana Hulpa

CHARACTERISTICS OF LANGUAGE ETIQUETTE HUNGARIANS OF TRANSCARPATIA

Resume: Characteristics of language ethics of Hungarians in Transcarpathia. The study investigates how social formalities influence the speaker's way of thinking in a region where official language, majority and minority languages live together for hundreds of years. From the results it is concluded that greeting forms that reflect language interference are spread in multilingual medium in settlements with mixed population. New greeting forms are present in the language usage of young people and mass media has a great role in their spreading.

Key words: language etiquette, bilingualism, multilingual, majority and minority languages, social lingual.

Гульпа Діана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри угорської філології УжНУ.